

КОЛОНИЯ НОВІ МИЗИРИЧІ ТА ЇЇ РОЛЬ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ ст.)

У першій половині ХІХ ст. в Україні набувають розвитку товарно-грошові відносини, розширюється внутрішній і зовнішній ринок, збільшується кількість промислових підприємств, на яких використовувалася праця найманих робітників.

Залучення іноземних робітників було пов'язане із проблемами ринку робочої сили, його залежністю від кріпосної системи. Поряд із капіталістичними підприємствами, які базувалися на використанні найманої праці, в Північному Лівобережжі утворилося чимало ткацьких мануфактур у поміщицьких господарствах, на яких працювали селяни-кріпаки.¹

Переважна більшість іноземців концентрувалась у промислових центрах, де був широкий попит на кваліфікованих робітників і фахівців. Найпотужнішим промисловим утворенням, де була задіяна значна кількість іноземних робітників у ХІХ ст., стає колонія Нові Мизиричі, заснована у 1833 році у Суразькому повіті, за 8 верст від містечка Клинці². Створення цієї колонії було пов'язане з ініціативою брестського купця Петра Ісаєва, який заснував тут сукняну фабрику й переселив сюди іноземних робітників, більшість яких склали німці. Промислова колонія відіграла важливу роль у розвитку промисловості в Україні. Натомість в історичній літературі її діяльність залишається недостатньо вивченою.

У першій половині ХІХ ст. посад Клинці був одним із потужних центрів суконної промисловості в Україні. Традиційно населення посаду займалося промислами, а з утворенням тут мануфактур поповнювало ряди найманих робітників. Згодом Клинці стають центром великої машинної індустрії.³ Створення тут нових підприємств на початку 30-х років ХІХ ст. мало певні труднощі, оскільки резерви кваліфікованих робітників були не безмежними. Значною мірою це спонукало купця П. Ісаєва, вихідця із Клинців, створити тут іноземну колонію, основу якої склали б працівники його фабрики в місті Згерус у Мазовецькому воєводстві. Вибір Клинців був пов'язаний також із тим, що в більшості місцевостей суконна промисловість розвивалася у поміщицьких підприємствах досить часто з використанням кріпосної праці.⁴

Після того, як у 1831 році було відновлено митний кордон між Росією та Польщею, торгівля стає невідгодною і малоприбутковою, купці, які накопичили значний капітал, переходять на виробництво сукна.⁵

Поява назви Нові Мизиричі пов'язана з тим, що Ісаєв торгував сукнами, які вироблялися переважно у місті Мизиричі у Познанському воєводстві й славилися своєю високою якістю. Усі ці сукна були відомі під назвою “мизирицьких”. Намагаючись зберегти й посилити свою торгівлю і виробничу марку, Ісаєв переніс назву польського містечка на своє фабричне поселення з додатком “Нові”.⁶

Для спорудження фабрики Ісаєвим було куплено маєток поміщика Борозни у Глинському повіті з орними землями, “лісовими дачами” та іншими угіддями. Маєток обійшовся підприємцю у 36 тис. 636 руб⁷. Весною 1833 року почалося будівництво фабричних приміщень і споруд для забезпечення фабрики водою. Закуплена велика кількість лісу, залізних конструкцій, цегли та інших матеріалів для будівництва. З червня по листопад на будівництві фабрики працювало 82 муляри, яким було виплачено 2 тис. 955 руб. Переважна більшість приміщень були дерев'яними, і у цей період працювало тут 165 теслярів. Сума витрат на

теслярні роботи становила 19 тис. 128 руб. Крім того, для будівництва приміщень було залучено 11 пічників, 6 столярів, 42 пильщики, 42 допоміжних робітники. До того ж щодня тут працювало по 20-30 селян із місцевих сіл⁸.

Наймасштабнішими були роботи по створенню водопостачання фабрики, оскільки технологія виробництва і забезпечення її енергією залежали від води. З червня по листопад було прокопано Петровський канал довжиною 524 сажень, який з'єднав дві річки Унечу і Єльню. Водночас відбувалося будівництво ще одного каналу - Новомизирицького, довжина якого становила 1150 сажень. Щоденно на земляних роботах по спорудженню цих каналів працювало 400 чоловік. Велика кількість каналів і річок потребувала спорудження мостів. За цей рік їх було побудовано 8. Найскладнішими були роботи по правильному підведенню води до виробничих приміщень і забезпеченню функціонування машин. Фабрична територія, під'їзди до неї були обладнані дорогами, частина з яких була збудована заново, а частина старих відремонтована⁹.

Завдяки створенню розвиненої й добре спроектованої водної системи фабрика мала на той час найкраще енергетичне забезпечення, оскільки на більшості підприємств у Клинцях та інших промислових центрах сукняної промисловості використовувалася енергія живого тягла та фізичної сили людей. Пізніше, у 1845 році, П. Ісаєв одним із перших впроваджує парові машини. Змагатися з його фабрикою могла на той час подібна фабрика купця Зубова у Клинцях. Парова машина могла приводити в дію усі машини, яких на підприємстві було 58, а у 1851 році – 84. Той факт, що парова машина на фабриці П. Ісаєва використовувалася лише у маловодні роки, не є показником її відсталості у порівнянні із фабрикою Зубова-Степуніна, де вона була задіяна постійно. Використання енергії води давало можливість для значної економії й підвищувало рентабельність виробництва.

Найбільші витрати були спрямовані на забезпечення устаткування машин та підготовки механізмів. Зокрема, на утримання механіків, конторників, прикажчиків, фабричних майстрів, службовців, слюсарів, ковалів, столярів, точильників було витрачено 27 тис. 702 руб. Наявність великої кількості майстрів була пов'язана з тим, що частина машин пізніше виготовлялася безпосередньо у фабричних майстернях.

Виконання великої кількості різноманітних робіт потребувало значних транспортних витрат, на утримання коней, волів¹⁰.

Будівництво фабрики і колонії було сплановано настільки раціонально, що по завершенні кожного із об'єктів відбувалося його облаштування, устаткування обладнання. Така поспішність пояснювалася намаганням Ісаєва якомога швидше покрити понесені витрати на спорудження виробництва. Того ж 1833 року за кордоном було закуплено машин на суму 72 тис. 122 руб. та кубів для фарбування на суму 19 тис. 760 руб., доставка яких також була далеко не дешевою справою. Для початку виробництва було закуплено шерсть і пряжу, що було досить витратним і становило 144 тис. 935 руб.¹¹ Загалом на спорудження фабрики у 1833 році було витрачено 454 тис. 442 руб.¹²

Купець Ісаєв діяв як досвідчений і вмільний підприємець, котрий намагався не тільки побудувати фабрику у стислі терміни, а й розпочати торгівлю сукнами з тим, щоб паралельно з будівництвом налаштувати зв'язки і місця поставок товарів. Для цієї мети було закуплено майже на 100 тис. руб. сукна Клинцівської фабрики, як було сказано, "для ходу торгівлі"¹³.

Центром колонії і фабрик у перший рік її існування був дерев'яний житловий будинок з мезоніном, де розміщувалися дві кімнати для житла, контора і зала для виготовлення, ткацтва сукна. У грудні 1833 року в цьому приміщенні вже розпочалися роботи. Поруч було побудовано магазин для зберігання сукон. В окремому приміщенні містилися токарна, слюсарна майстерні і копальня.

Саме виробництво сукон здійснювалось у великих двоповерхових цехах. Зокрема у великому кам'яному будинку вгорі була сортувальня, а внизу сушильня. У фарбувальному приміщенні розміщувалося шість великих кубів. Поруч

розташовувалося ще одне двоповерхове приміщення для виробництва сукна¹⁴.

Комплекс приміщень і будов призначався для обслуговування колонії та забезпечення житлом її робітників. В окремому будинку оселилися суконні майстри. Сім дерев'яних будинків були і виробничими, і житловими. На перших поверхах тут працювали сукнороби, а на других були житлові приміщення. В кожному із будинків мешкало по чотири сім'ї. Крім того, тут же стояло 10 дерев'яних будинків, в яких мешкали фабричні ткачі та інші майстри¹⁵. Водопостачальну систему фабрики будував за своїм проектом німецький механік Виткінс, якого Ісаєв привіз із Польщі.¹⁶

У цілому працівники фабрики були забезпечені житлом і продуктами харчування. Для обслуговування мешканців колонії збудували лавку, в будинку якої було також дві кімнати для наглядача колонії. Ще один окремий будинок був заїжджим двором і також мав лавку. Причому тут, як сказано в документі, “щотижня забивається достатня кількість скота для потреб колонії”¹⁷.

На цьому будівництво фабрики і колонії не припинилося й було продовжено в наступні роки. Зокрема, було збудовано кам'яний двоповерховий магазин з погребями, окремий будинок для наглядача колонії, а також ще три житлових будинки для колоністів.

Поряд із облаштуванням колонії були збудовані нові фабричні приміщення. Зокрема, кам'яний двоповерховий будинок, де розміщувалися фабричний прес, сортувальня та ткацьке приміщення. Було зведено другу валяльню з чавуновим колесом, дві мийні машини, а також кімнати для виробничих потреб. На фабричному дворі було побудовано складське приміщення для “фабричних приналежностей”.¹⁸

1851 року губернський механік О. Гутман, який неодноразово відвідував фабрику, висловлював своє захоплення раціональністю й красою її забудови, організацією виробництва та умов життя робітників. За його словами, “містечко красивих кам'яних і дерев'яних будівель, правильно розташованих на площі до 180 десятин землі, – це і є колонія Нові Мизиричі”.¹⁹

У Мизиричах у 1833 році було поселено 44 сімей та самостійних неодружених робітників, що мали паспорти. Співвідношення робітників та членів їх сімей, включаючи неповнолітніх, було досить сприятливим. Переважна більшість робітників - 27 осіб - були молоді люди до 40 років. Невелика кількість - 7 осіб - від 40 до 60 років і два робітники віком від 60 до 70 років. Частина колоністів у паспортах не мала відомостей про вік, однак можна припустити, що більшість із них також були молодого і середнього віку. Всього разом із неповнолітніми в перший рік існування фабрики тут оселилася 151 особа, із них 88 чоловічої статі і 63 жіночої²⁰.

На особливий облік бралися хлопчики, оскільки саме вони складали резерв поповнення робочої сили на фабриці. В перший рік склалося так, що на 44 робітники припадало стільки ж хлопців різного віку. Іншими словами, з самого початку колонія мала можливості для підготовки кваліфікованих робітників і поступової заміни. На фабриці Ісаєва підготовка робітників відбувалася безпосередньо в процесі виробництва і не мала спеціальної організації. До роботи були також залучені діти колоністів, які навчалися під керівництвом майстрів. З одного боку, організація навчання передбачала підготовку кваліфікованих робітників, а з іншого, мала виховний характер. У полтавських промислових колоніях навчання було організоване на зразок цехового, де чітко було поділено робітників на категорії підмайстрів та майстрів й встановлено правила поведінки молодих робітників. Навчання передбачало не тільки їх фахову підготовку, а й виховання “чемної поведінки”.²¹

Сім'ї колоністів були невеликими за чисельністю і в більшості випадків мали два покоління - батьків та дітей і лише в окремих із них жили батьки глав сімей. Так, сім'я сорокарічного Фрідріха Вітківмана складалася із дружини та доньки, і

була досить типовою. Великою можна вважати сім'ю Яна Шванка, який мав двох доньок, дружину і матір.

Більшість колоністів були німецького походження, навіть ті, що записані як вихідці із Мазовецького воєводства, таких налічувалося 27 осіб. Вісім чоловік були вихідцями із різних польських воєводств. Вісім осіб були вихідцями із Пруссії²².

Натомість записи про походження не дають точної картини етнічної приналежності колоністів. Можна з упевненістю стверджувати, що переважна більшість робітників були німцями. Про це досить красномовно свідчать німецькі прізвища. Звертає на себе увагу той факт, що частина з них мала дружин і дітей з польськими іменами. Очевидно, за часів перебування у Польщі вони асимілювались і одружилися з польками.

За фахом більшість робітників, 25 осіб, значилися як сукнороби, решта - ткачі, прядильники, ткацькі майстри, токарі, механіки. Привертає увагу мізерна кількість некваліфікованих робітників. Зокрема, лише два молодих чоловіки були "челядниками". Очевидно, до виконання робіт, які не потребували високої кваліфікації, могли залучатися члени сімей робітників.

Розширення виробництва сукон і торгівлі потребувало нових кваліфікованих робітників. Досвід роботи з іноземними працівниками був досить вдалим, і Ісаєв погодився на переселення робітників Полтавської та Костянтиноградської колоній в Нові Мизиричі. На початку лютого 1836 р. улагоджуються бюрократичні питання, а вже влітку було здійснено переселення колоністів та їхніх сімей. Полтавський цивільний губернатор 2 квітня 1836 року повідомляє чернігівському губернатору, що "з дозволу Міністерства внутрішніх справ деяких тутешніх і костянтиноградських фабрикантів можна було б з користю поселити при суконній фабриці у Мглинському повіті брестським купцем Ісаєвим, який створив нещодавно тут колонію із фабрикантів". У кінці квітня пропозиція була повторена із проханням довідатися про згоду Ісаєва на переселення до нього колоністів "із сім'ями і безсімейних"²³. У травні Ісаєв дає згоду на переселення і ставить умову "надіслати свою людину для вивчення рівня підготовки майстрів і робітників"²⁴. Ісаєв відправив для цієї місії свого сина, який вивчив "вигоду даної пропозиції" і виклав умови переселення. Ісаєв погодився прийняти у колонію "десять сімей і особо одиноких безсімейних фабричних робітників стільки, скільки буде бажаних"²⁵.

Використання праці колоністів мало свої переваги. Перш за все, значно дешевше було найняти кваліфікованих робітників, ніж витратити кошти і час на їх підготовку. Ізольованим колективом, який не мав тісних зв'язків із робітниками інших фабрик та місцевим населенням, легше було управляти і не допускати спільних солідарних дій проти підприємців.

За словами О. Гутмана, колонія в остаточному вигляді сформувалася тут 1840 року, оскільки у цьому році було укладено першу угоду про поселення на землях людей під назвою колоністів.²⁶ Щоправда, й надалі були поселення окремих іноземців у колонію. При цьому привертає увагу той факт, що переселенці із Польщі проходили перевірку на благонадійність. Так, варшавський військовий генерал-губернатор давав підтвердження, що Адольф Міттельштадт, який приїхав працювати на фабрику, "не брав участі у заворушеннях 1830 і 1831 років"²⁷. Поселення передбачалось на умовах, які визначив Ісаєв у 1840 році і сутність яких полягала в тому, що нові переселенці набували таких прав, як і всі колоністи цієї фабрики²⁸.

З метою підвищення рентабельності фабрики П. Ісаєв спробував добитися певних пільг з боку губернського начальства, використавши той факт, що ним було створено тут "колонію майстрів".²⁹ Аналіз розпорошених висловлювань Ісаєва дає підстави стверджувати, що він високо цінував не тільки створення потужної фабрики, а й колонії майстрів, яка давала можливість забезпечити стабільне постачання робочої сили високої кваліфікації.

Значна частина німецьких майстрів поступово переходила працювати на інші фабрики. За даними О. Гутмана, у 1851 році на фабриці П. Ісаєва понад 600 людей різних націй, задіяних на фабриці, на його землях мешкають 12 сімейств колоністів, а усіх німців налічується до 44 осіб.³⁰ Чергове офіційне оформлення нових засад колонії відбулося у 1859 році, коли було визначено права колоністів, улагоджені усі земельні питання. За даними 1861 року, у колонії працювало 70 чоловіків і жінок, більшість з яких були “кращими ткачами фабрики”.³¹

У середині XIX ст. колоністи жили у 12 садибах, земля яких була передана їм у власність. Натомість володіти нею вони могли лише за умов постійної роботи на фабриці, у випадку вибуття їх із колонії земля поверталася власнику фабрики.³² Колоністи поєднували працю на фабриці із землеробством, яке давало їм додатковий заробіток і забезпечення сімей харчами. Землю вони наймали у Ісаєва за контрактом.

Управління фабрики здійснювалося конторою у складі директора, бухгалтера та чотирьох помічників, десяти досвідчених майстрів, “більшою мірою іноземців”.³³

Створення фабрики Ісаєва міняє співвідношення сил у цій галузі. Фабрика у 1834 році виробляла 65 430 аршинів тканин, у той час, як дві найпотужніші фабрики Зубова-Степуніна та І. Ф. Аксьонова - по 16 тис. аршинів тканин. Незважаючи на те, що фабрика Зубова-Степуніна стає в наступні роки після злиття капіталів потужнішою, все ж підприємство Ісаєва зберігає провідні позиції. У середині XIX ст. тут щодня вироблялося 25 пудів бавовни, 120 тис. аршинів тонкого сукна. Вироби поставлялися до Москви, Санкт-Петербурга, Варшави на суму 200 тис. рублів сріблом³⁴. Фабрика Ісаєва стає найпотужнішим підприємством у Клинцях.

На більшості мануфактур у Клинцях та в інших промислових центрах робітники рекрутувалися із міщан. Так, у Клинцях, за даними 1832 року, робітників із міщан було понад 90 %.³⁵ Натомість німці склали лише ядро підприємства П. Ісаєва. У 1838 році на підприємстві працювало 125 німців (32,3%), а місцевих вільнонайманих працівників - 387 (67,7%).³⁶ Переважна більшість місцевих робітників була задіяна на роботах, які не потребували високої кваліфікації та спеціальної підготовки. У 1848 році кількість робітників на фабриці збільшується до 750 чоловік. Однак під впливом промислового перевороту і застосування машин кількість робітників поступово скорочується і становить у 1860 році 570 чоловік.³⁷ У 1860 році більшість із 12 майстрів були іноземцями, вони керували роботою 570 найманих робітників. Збільшення чисельності відбувається за рахунок переїзду частини іноземців із Полтавської губернії та вільних найманих робітників місцевого походження. Однак у ці роки мешканці німецької колонії залишаються ядром кваліфікованої робочої сили.

Високий рівень технічного забезпечення, широка орієнтація на ринкову кон'юнктуру та попит сприяли тому, що поміщицькі підприємства у 40-і рр. XIX ст. поступаються місцем підприємствам, подібним до тих, що були організовані П. Ісаєвим.

У 1859 році, за підрахунками І. О. Гуржія, в Україні налічувалося 160 суконних підприємств, які виробляли 2283 аршинів сукна на 5807 карбованців. З цієї кількості сукна на Чернігівську губернію припадало 1110 тис. аршинів на 1685 тис. карбованців.³⁸ Левова частка у виробництві сукна на Чернігівщині припадала на фабрику, що базувалася на іноземній колонії.

Створення та діяльність фабрики і колонії значно змінили співвідношення промислових сил в регіонах України. Так, до створення фабрики П. Ісаєва майже 60% виробництва сукна припадало на Волинську губернію. Надалі Волинь втрачає першість, і центр сукняної промисловості переміщується на територію Північного Лівобережжя України, зокрема, в Чернігівську губернію.

У 1866 р. тут вироблялося вже 76% загального мануфактурного виробництва у цій галузі.³⁹

Іноземні фахівці відіграли важливу роль у розвитку промисловості, будівництві та обладнанні нових фабрик і заводів, забезпеченні їх технічного оснащення. Крім того, вони готували місцевих майстрів та кваліфікованих робітників, передавали цінний досвід.

Джерела та література:

1. Гуржій І. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини ХІХ ст. – К., 1954. – С. 216.
2. Ростовцев П. О фабричной и заводской промышленности в Черниговской губернии (О суконной фабрике Суражского уезда) // Черниговские губернские ведомости – 1851. – №37; Гутман Александр. Историческое развитие технической и мануфактурной промышленности Черниговской губернии и современное ее состояние // Черниговские губернские ведомости – 1852. – №14. С. 135-140, №16. – С. 146-163, №17. – С. 171-180, №18. – С. 186-197.
3. Деревянкін. Т. І. Мануфактура на Україні в кінці ХУІІІ – першій половині ХІХ ст. – К., 1960. – С. 29-30.
4. Гуржій І. О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 34. (205 с.)
5. Деревянкін. Т. І. Мануфактура на Україні... С. 54.
6. Гутман Александр. Историческое развитие технической и мануфактурной промышленности Черниговской губернии и современное ее состояние // Черниговские губернские ведомости – 1852. – №18. – С. 186
7. Державний архів Чернігівської області (Далі: ДАЧО) – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 3371. – Арк. 6
8. ДАЧО – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 3371. – Арк. 7.
9. ДАЧО – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 3371. – Арк. 7-8
10. ДАЧО – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 3371. – Арк. 8
11. ДАЧО – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 3371. – Арк. 8 зв.
12. ДАЧО – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 3371. – Арк. 9
13. ДАЧО – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 3371. – Арк. 9
14. ДАЧО – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 3371. – Арк. 10
15. ДАЧО – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 3371. – Арк. 11.
16. Гутман А. Обзорение фабричной и заводской промышленности Черниговской губернии в 1851 году // Журнал мануфактур и торговли. – 1853. – Ч. 4. – №10-12. – С 204.
17. ДАЧО – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 3371. – Арк. 12.
18. ДАЧО – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 4216ю Арк. 3 – 3 зв.
19. Гутман А. Обзорение фабричной и заводской промышленности Черниговской губернии в 1851 году... С 203.
20. ДАЧО – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 3371. – Арк.1-6.
21. Павловский И. Ф. Вказ. твір. - С. 121.
22. ДАЧО – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 3371. – Арк.1-6.
23. ДАЧО – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 4780. – Арк. 1
24. ДАЧО – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 4780. – Арк. 4
25. ДАЧО – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 4780. – Арк. 13.
26. Гутман А. Обзорение фабричной и заводской промышленности Черниговской губернии в 1851 году... С 207.
27. ДАЧО – Ф. 127. – Оп. 1. Спр. 185. – Арк. 1, 8.
28. ДАЧО – Ф. 127. – Оп. 1. Спр. 185. – Арк. 163.
29. ДАЧО – Ф. 128. – Оп. 1. Спр. 4216. – Арк. 1.
30. Гутман А. Обзорение фабричной и заводской промышленности Черниговской губернии в 1851 году... – С. 210
31. Домонтович М. Материалы для географии и статистики России. Черниговская губерния. – СПб, 1865. – С. 268.
32. Домонтович М. Вказ. твір. – С. 268.
33. Ростовцев П. Вказ. твір. – С. 325
34. Список населенных мест по сведениям 1859 г. Черниговская губерния. – СПб, 1866. – С. XLVII
35. Деревянкін Т. І. Мануфактура на Україні... С. 64.
36. Деревянкін Т. І. Мануфактура на Україні... С. 64.
37. Деревянкін Т. І. Мануфактура на Україні... С. 117.
38. Гуржій І. О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні. – К., 1962. – С. 36.
39. Деревянкін. Вказ. твір. - С. 27.